

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ - ABSTRACTS
του Διεθνούς Συμποσίου
Ζώα και περιβάλλον στο Βυζάντιο (7ος -12ος αι.)
Animals and Environment in Byzantium (7th-12th c.)

Το Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (Πρόγραμμα «Καθημερινός και Κοινωνικός Βίος των Βυζαντινών») διοργανώνει Διεθνές Συμπόσιο με θέμα: ***Ζώα και περιβάλλον στο Βυζάντιο (7ος -12ος αι.)*** στις 6-7 Ιουνίου 2008. Το συνέδριο αποσκοπεί στη μελέτη του ζωικού πλούτου στο Βυζάντιο κατά τη μέση βυζαντινή εποχή και της σχέσης των Βυζαντινών με το φυσικό περιβάλλον, με την άγρια ή εξημερωμένη πανίδα.

Θέματα προς εξέταση: Η επέμβαση του ανθρώπου ως κτηνοτρόφου, κυνηγού, ή καλλιεργητή στο φυσικό περιβάλλον, η δυναμική της κτηνοτροφίας σε βάρος των καλλιεργειών ή και αντίστροφα (εγκατάλειψη καλλιεργειών, μέριμνα για αποψίλωση και εκχέρσωση, μέτρα προστασίας, αλληλοδιείσδυση καλλιεργειών και συνύπαρξή τους με την κτηνοτροφία). Θεματικές ενότητες προς διερεύνηση αποτελούν:

- Το ζωικό κεφάλαιο ως κτηνοτροφική δραστηριότητα και η σχέση του με τις καλλιέργειες. Κτηνοτροφικές και γεωργικές ζώνες παραγωγής και εκμετάλλευσης, επεμβάσεις στον χώρο και διαμόρφωση του περιβάλλοντος.
- Ζώα του δάσους, άγριες αγέλες και τα προϊόντα τους. Ο κυνηγός, ο ασκητής, ο κτηνοτρόφος και η άγρια πανίδα.
- Οικόσιτα, εξημερωμένα, εξωτικά ζώα: οι χρήσεις τους και τρόποι προσαρμογής τους στο περιβάλλον.
- Η αρχαιολογία της διατροφής: Παθήσεις και επιδημίες ανθρώπων και ζώων σε σχέση με το διατροφικό και οικολογικό περιβάλλον. Η συμβολή της ζωοαρχαιολογίας, βιοαρχαιολογίας και οστεοαρχαιολογίας.
- Οι παραστάσεις ζώων σε συνάρτηση με το εικονιζόμενο περιβάλλον και τις κτηνοτροφικές ή αγροτικές δραστηριότητες. Αρχαιολογικά ευρήματα σχετικά με τον ποιμενικό βίο και το κυνήγι.
- Μελέτη της κτηνοτροφίας σε συνάρτηση με το κλίμα και το περιβάλλον.

The Institute for Byzantine Research of the National Hellenic Research Foundation (Project "Everyday and Social Life in Byzantium") is organizing an International Symposium on:

Animals and Environment in Byzantium (7th-12th c.), Athens, 6-7 June 2008.

The Symposium aims to explore the intervention of men on the environment and the implications of human activity on the wild and domestic fauna. The activity of shepherds or herdsmen, as well as hunting and cultivating the land are some of the main points to be discussed, which will also include the dynamics of animal husbandry, the exploitation of uncultivated zones, the deserted fields, the deforestation and land-clearing, the interpenetration of cultures and their coexistence with pastoralism.

Basic thematic units:

- Pastoral activity and its connection with cultivations and crops. Pastoral and agricultural zones of production and exploitation, interventions in the environment and alterations.
- Forest fauna, wild packs and their products. The hunter, the ascetic, the livestock breeder and the wild fauna.
- Domestic, tame, exotic animals: their uses and their adjustment to the environment.
- Diseases and epidemics of people and animals in relation to the nutritional and ecological environment. Pastoralism and diet, the contribution of zoo-archaeology, bio-archaeology, and osteo-archaeology.
- Animal representations in artistic production and especially in depictions of pastoral and agricultural life. Archaeological findings: tools of pasturing and hunting.
- Case studies: research on pasturing cattle according to environmental conditions.

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ- ABSTRACTS

Ηλίας Αναγνωστάκης (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, ΕΙΕ)

Ο φράκτης, ο αγριόχοιρος και η άρκτος

Ilias Anagnostakis (Institute for Byzantine Research, NHRF)

The Fence, the Wild Boar and the Bear

Η προστασία των καλλιεργειών και γενικότερα της παραγωγής από τα ποίμνια και τα άγρια ζώα αποτελεί μια σταθερά στην αγροτική οικονομία και τον γεωργικό πολιτισμό του Βυζαντίου. Οι πληροφορίες για τον τρόπο κατασκευής φραγμών, φρακτών (οι οποίοι λειτουργούν και ως όρια κατά την οριοθέτηση αγρών, κήπων, περιβολιών και ειδικά αμπελώνων), αλλά και η σχετική νομοθεσία για την προστασία από την επιβουλή των ποιμνίων μας επιτρέπουν σχετικές αναγωγές για την οικολογική δυναμική, σχεδόν πάντα συγκρουσιακή, πανίδας και χλωρίδας στο Βυζάντιο.

Στην παρούσα ανακοίνωση μελετάται συνοπτικά μια ειδική τυπολογία αυτής της σύγκρουσης, με πρωταγωνιστές τον αγριόχοιρο και την αρκούδα που προσβάλλουν τόσο το περιφραγμένο ποίμνιο (μάντρα), αλλά και την περιφραγμένη καλλιέργεια. Καθώς ο αγριόχοιρος αναφέρεται συνήθως σε μυθολογικά και βιβλικά συμφραζόμενα αποτελεί την κατεξοχήν εμβληματική απειλή του προστατευμένου αμπελώνα. Ο αμπελώνας στην περίπτωση αυτή συμβολίζει την επιβουλευόμενη αυτοκρατορία από τους εχθρούς καταπατητές και καταστροφείς της. Εξετάζεται, επίσης, μια δεύτερη περίπτωση, η επιβουλή της άρκτου που συντρίβει τον φράκτη και αποδεκατίζει την παραγωγή. Η γεωγραφική κατανομή των σχετικών πληροφοριών, αλλά και η ποικιλία των συμπεριφορών, από ασκητές κυρίως, στην αντιμετώπισή της αρκούδας μας οδηγούν σε διαπιστώσεις τόσο για την παρουσία του είδους στο Βυζάντιο, αλλά και για τις πρακτικές προστασίας των καλλιεργειών.

Μπροστά στον φράκτη διακυβεύεται η ζωή και η ηθική. Ένας φράκτης ορίζει την λογική της παραγωγικής εκμετάλλευσης, την διαλεκτική της συνδιαλλαγής με το φυσικό περιβάλλον. Πρόκειται για μια άλλη συγκρουσιακή παράμετρο, όπου ο πραγματισμός της επιβίωσης συγκρούεται με την προσδοκώμενη συμφιλίωση με το περιβάλλον, δηλαδή με την χριστιανική, πάντα ανθρωποκεντρική, αντιμετώπιση των άγριων ζώων.

The protection of crops and other farming produce from flocks and wild animals was a constant concern of the agrarian economy and farming culture in Byzantium. Information regarding the manner of building fences and barriers of various kinds (which also functioned as boundary markers for fields, orchards and vineyards) as well as the legislation that aimed at protecting land from the intrusion of flocks enables us to form a picture of the ecological dynamic –invariably confrontational– between flora and fauna in Byzantium.

This paper presents an overview of a special class of this confrontation, with the wild boar and bear as the central players, as they intrude on both livestock and

crops. As the wild boar is usually mentioned in mythological and biblical contexts it becomes the symbol par excellence of the threat to the enclosed vineyard. The vineyard in this case symbolizes the threatened Empire in the face of trespassing and marauding enemies. The paper also explores a second case: the threat of the bear who breaks the fence and wreaks havoc on the crops. The geographical distribution of relevant information, as well as the varied responses to the threat by, usually, hermit monks can tell us something of the presence of the species in Byzantium and the way in which crops were enclosed for protection.

Before the fence, life and morals are put to the test. The fence defines the logic of productive exploitation, the dialectic of dealings with the natural environment. In short, it is yet another conflict parameter where the struggle for survival confronts both the desire for reconciliation with the environment, and the Christian and anthropocentric encounter with wildlife.

Ηλίας Αναγνωστάκης (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, ΕΙΕ)

«Γραός γάλα». Μια βυζαντινή παράδοση για την κτηνοτροφία και το περιβάλλον

Ilias Anagnostakis (Institute for Byzantine Research, NHRF)

"Graos Gal", Old-Woman's Milk. A Byzantine Legend about Livestock and the Environment

Για την μικρασιατική τοποθεσία *Γραός γάλα*, κοντά στις Χώνες, μας παραδίδεται από τον Μιχαήλ Χωνιάτη μικρασιατικός θρύλος που αποτελεί μάλλον εκδοχή του γνωστού νεοελληνικού και μεσογειακού μύθου για τις μέρες της γριάς, δηλαδή για το ψύχος του Μάρτη και τη γριά ποιμένισσα, που γαλουργεί, παγώνει και πετρώνει. Σύμφωνα με τον Χωνιάτη, τιμωρείται *γύναιον άσεβές, ποιμενικόν, πολύθρεμμον, θυμῶ καί αύτό ρέον κατά τοῦ ίεροῦ, ὃ γάλακτος άρύεται πᾶσαν πηγὴν καί άμέλγει πᾶσαν μὲν αίγα, πᾶσαν δέ βοῦν, εἶτα ὁμοῦ τοὺς γαυλοὺς έκκενοῖ καί γαλαξίαν ποταμὸν σχεδιάζει.*

Regarding the Asia Minor location of Graos Gala, close to the town of Chonai, Michael Choniates records for us a tale that is probably a version of the modern Greek and Mediterranean tradition of "the days of the old woman", i.e. the cold weather of the month of March, and of the old shepherdess, who lactates, freezes and turns to stone.

Βασιλική Βλυσιδου (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, ΕΙΕ)
Ο χοίρος ως σύμβολο ευδαιμονίας του βυζαντινού ανθρώπου
Vassiliki Vlyssidou (Institute for Byzantine Research, NHRF)
The pig as symbol of wealth for byzantine people

Drawing on the substantial material gathered by the Byzantine History Data Bank Program, this paper examines the extent of swineherds (a classic example being the Life of St. Joannicius) and pork meat in the Empire. It is notable that pork seems to have been very expensive and consumed only by the wealthy. As with almost all livestock bred for slaughter and human consumption, the sources deal with pork as an object of culinary activity and even as a food with therapeutic properties. Indeed, it could even be a symbol of wealth, as is evident in Achmet's *Oneirokritikon* and a number of other texts. From the 6th to the 12th century, for instance, Byzantine names or nicknames containing a swine element do not have a derogatory or particularly negative connotation for their bearers.

Chryssi Bourbou (28th Ephorate of Byzantine Antiquities - University of the Aegean)
Fasting or Feasting? Consumption of meat, dietary products and fish in Byzantine Greece. Evidence from chemical analysis

In recent decades, skeletal analyses in Greece include material from previously under-examined time periods, including the Byzantine and post-Byzantine eras. Although such studies have contributed considerably to our knowledge of the biological profile of Byzantine and post-Byzantine populations, few analyses have dealt with the reconstruction of their diet. Traditionally, dietary patterns have been reconstructed using documentary evidence and/or artistic representations. However, the stable isotope analysis of archaeological skeletal remains is an established and powerful method for the reconstruction of dietary behaviour in past populations (e.g., human reliance on marine versus terrestrial foods, or reliance on animal versus vegetable protein).

In this paper we shall discuss the importance of animal and dietary products in the Byzantine diet as evidenced by the available-to-date isotopic data ($\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ values), and discuss future perspectives of this application in Byzantine skeletal populations.

Μαρία Γερολυμάτου (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, ΕΙΕ)
Κτηνοτροφική οικονομία (9ος-12ος αι.)

Maria Gerolymatou (Institute for Byzantine Research, NHRF)
Economie pastorale IXe- XIIe siècle

Παρά την ύπαρξη φιλολογικών στερεοτύπων που αναφέρονται στη στενή σύνδεση της κτηνοτροφίας με τον νομαδικό βίο, στο Βυζάντιο η εκτροφή ζώων αποτελούσε βασική οικονομική δραστηριότητα ευρέων κοινωνικών στρωμάτων. Από την κατοχή λίγων ζώων με σκοπό την εξασφάλιση των αναγκών για την επιβίωση μέχρι την κερδοσκοπική κτηνοτροφία με στόχο την εμπορευματοποίηση ζωικού πλούτου, η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναδείξει τα διαφορετικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα που προσλαμβάνει η συγκεκριμένη δραστηριότητα κατά την περίοδο από τον 9ο μέχρι τον 12ο αι.

Michel Kaplan (Université Paris I)

L'activité pastorale dans le village byzantin du VIIe au XIIe siècle

Si l'élevage spéculatif est l'apanage des grands propriétaires, l'élevage vivrier que pratiquent les paysans dans les villages est une constante de la vie rurale byzantine. La place très importante qu'il occupe dans le *Nomos Géorgikos* en atteste. Les animaux des paysans ne jouent pas seulement un rôle économique; ils marquent l'environnement rural par la place qu'ils occupent dans le terroir, depuis la maison et le siège du village jusqu'aux terrains de parcours du village. La situation est évidemment différente suivant la localisation du village et la proximité éventuelle d'un marché urbain qui peut appeler un plus important développement de l'élevage paysan.

Βικτωρία Κέπετζη (Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Μία προσηλωμένη γάτα και το περιβάλλον της σε ένα εικονογραφημένο χειρόγραφο του 11ου αιώνα

Victoria Kepetzi (Athens University)

A cat, his master and their cultural environment in an illustrated codex of the 11th century

Ο κώδικας της Εθνικής Βιβλιοθήκης του Τορίνου C. I. 6. περιέχει την λειτουργική έκδοση των Λόγων του Γρηγορίου Ναζιανζηνού και χρονολογείται συνήθως περί τα τέλη του 11ου αιώνα. Το εικονογραφικό του θεματολόγιο, που ακολουθεί αρκετές φορές τις θρησκευτικού περιεχομένου παραστάσεις των υπολοίπων εικονογραφημένων Λόγων του Γρηγορίου, συμπληρώνεται και από άλλες σκηνές που προέρχονται από την καθημερινή ζωή ή απηχούν επιβιώσεις από τον κόσμο των θεαμάτων του Ιπποδρόμου. Στην ανακοίνωση εξετάζεται ένα αρκετά ενδιαφέρον πρωτόγραμμα με παράσταση ανδρικής μορφής που κρατεί στον ώμο μία γάτα. Προκειμένου να ερευνηθεί εικονογραφικά το θέμα και να αναζητηθεί η σχέση του με το κείμενο θα εξεταστούν επιλεγμένες μικρογραφίες του κώδικα καθώς και ποικίλες επιδράσεις που θέτουν νέα ίσως ερωτήματα, όσον αφορά τη χρονολόγηση και τις προθέσεις του παραγγελιοδότη του κώδικα τούτου, έργου που πρέπει να έχει φιλοτεχνηθεί –όπως άλλωστε έχει προταθεί– στην Κωνσταντινούπολη.

Codex C.1.6 of the University Library of Turin is usually dated to the late 11th century. Apart from the illustration of the festive and theological sermons with relevant religious subjects, the iconographical vocabulary of this codex is composed of scenes deriving from late-Antique imagery (the realm of the circus) and everyday life. This paper will present an unusual historiated letter with a man holding a cat on his shoulder and explore its relationship with the text. A brief investigation of selected miniatures of the codex will enable us to approach other questions concerning the date, the purpose and the influences at work on this manuscript, which was surely – as others have already suggested – a product of Constantinople.

Ewald Kislinger (Universität Wien)

Byzantine Cats

Apart from the star role in the *Katomyomachia* cats have received little attention from Byzantinists. Exploring the written sources, this communication attempts to outline the image and function of cats in Byzantine culture.

Johannes Koder (Universität Wien)

Σκέψεις για την εκτροφή και χρήση βοοειδών στο Βυζάντιο
Thoughts on cattle breeding and exploitation in Byzantium

Τόσο οι γραπτές ελληνικές πηγές όσο και τα αρχαιοζωολογικά τεκμήρια ανασκαφών από τη Μικρά Ασία δείχνουν ότι οι Βυζαντινοί της μέσης περιόδου γνώριζαν και διέκριναν δύο είδη βοοειδών, τα βόδια (*Bos Taurus Primigenius*) και τα βούβαλα (*Bubalus Bubalis*), ήδη εξημερωμένα για πολλές χρήσεις από τον άνθρωπο. Τα βοοειδή χρησίμευαν κατά κύριο λόγο ως ζώα εργασίας στη γεωργία και σε άλλες – ειρηνικές ή πολεμικές– ανάγκες, όπου αξιοποιούσαν τη δύναμή τους (όπως π.χ. η μεταφορά φορτίων σε άμαξες). Οι Βυζαντινοί εκτιμούσαν επίσης τα γαλακτοκομικά προϊόντα των αγελάδων και των βουβάλων, όπως γάλα, τυρί και βούτυρο. Αντιθέτως, το μοσχαρίσιο κρέας διαδραμάτιζε για διάφορους λόγους μόνον δευτερεύοντα ρόλο στη διατροφή τους, καθώς προτιμούσαν το κοτόπουλο, το αρνί, το χοιρινό και το κατσικίσιο κρέας.

Ταξιάρχης Γ. Κόλιας (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, ΕΙΕ- Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Ζώα και άνθρωπος στο Βυζάντιο

Taxiarchis G. Koliass (Institute for Byzantine Research, NHR - University of Athens)

Animals and Byzantine Man

Η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του έχει τραβήξει κατά τις τελευταίες δεκαετίες το ενδιαφέρον των μελετητών του δυτικού μεσαίωνα. Στις βυζαντινές σπουδές έχουν αρχίσει να γίνονται επίσης ορισμένα βήματα. Όσον αφορά συγκεκριμένα στη συνύπαρξη των ζώων με τον άνθρωπο, πολλές είναι οι πλευρές που μπορούν να γίνουν αντικείμενο έρευνας. Η ανακοίνωση επέχει θέση εισαγωγής στο ζήτημα της σχέσης του ανθρώπου με τα ζώα στο Βυζάντιο και εν μέρει στη θεματική του Συμποσίου.

During the last decades, the attention of medievalists has been attracted by the issue of the relation between people and environment, while several steps have been made by byzantinists up to now, towards the same direction. Regarding the co-existence of man and animals in the Byzantine Empire, there are many aspects that can become objects of research. The present communication is an introduction to the relations between humans and animals in Byzantium.

Στέλιος Λαμπάκης (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, ΕΙΕ)
Απάνθισμα περί αμνοεριφίων και άλλα συναφή αγροτοποιμενικά
Stelios Lampakis (Institute for Byzantine Research, NHRF)
On Goats and Sheep

Με αφετηρία το υλικό του προγράμματος «Τράπεζα πληροφοριών Βυζαντινής Ιστορίας» παρουσιάζονται χαρακτηριστικές μνείες περί «αμνοειδών» σε διάφορες κατηγορίες βυζαντινών πηγών και επιχειρείται ευρύτερος φιλολογικοϊστορικός σχολιασμός των επιλεγμένων κειμένων.

Stavros Lazaris (CNRS, Strasbourg)
Considérations sur l'utilisation des équidés à Byzance: élevage, thérapeutique et instruments hippiques

Comme l'attestent l'iconographie et les sources textuelles, les Grecs et les Romains pratiquaient l'élevage de chevaux et ont développé, en vue d'optimiser les capacités de l'animal, une médecine vétérinaire de qualité ainsi que des instruments hippiques. Bien que les dispositions naturelles de l'empire, surtout depuis la perte de la côte herbeuse d'Afrique, n'y étaient pas favorables, les Byzantins ont assimilé et enrichi cet héritage.

La présente contribution, sur la base de documents textuels, archéologiques et iconographiques, se propose de dresser un bilan des solutions –élevage, thérapeutique et instruments hippiques– mises au point dans le monde proto- et médio-byzantin afin de tirer profit du cheval pour faire face aux besoins économiques et militaires.

Μαρία Λεοντσίνη (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, ΕΙΕ)

Ωδικά και εξωτικά πτηνά. Η χρηστική και αισθητική τους πρόσληψη (7ος-12ος αι.)

Maria Leontsini (Institute for Byzantine Research, NHRF)

Singing and exotic birds: use and aesthetic perception (7th-12th c.)

Οι πληροφορίες για την καθημερινή ενασχόληση με τις κατοικίδιες όρνιθες ή την κατανάλωση των πτηνοτροφικών προϊόντων, αν και είναι σποραδικές, δείχνουν ότι τα πουλερικά ήταν αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινής ζωής. Παράλληλα, σπάνια και εξωτικά πτηνά αποτελούν απαραίτητη παρουσία στις περιγραφές φυσικών τοπίων, κήπων, αυτοκρατορικών κατοικιών, τελετουργικών δειπνών αλλά και υφασμάτων ή πολύτιμων αντικειμένων.

Information on chicken breeding or the consumption of poultry products for daily nutritional needs, although not frequently encountered, indicates that domestic fowl was an indispensable part of everyday life. At the same time, singing and exotic birds are always present in descriptions of natural landscapes, gardens, imperial dwellings, and ceremonial and official dinners, as well as in textiles and other precious objects.

T. K. Λουγγής (Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, ΕΙΕ)

Περί ιχθύων διάφορα

T. C. Lounghis (Institute for Byzantine Research, NHRF)

On Fish: "Miscellaneous"

Mentions of fish are frequently encountered in Byzantine texts. Indeed, dealing with sea produce and seafood was highly appreciated during Antiquity and was seen to reflect wealth and prosperity (for harvesting it from the angry sea entailed considerable human risk). Similarly, seafood was understood from ancient times to have therapeutic properties and qualities, before being also adopted by the Christian Church. The imperial table was quite often laid with fish and this was often noted by Western ambassadors. It seems also that, as the region of the Aegean was often subject to attack by enemies during the Byzantine era, fish was more often imported from the Black Sea, as was also the case in Antiquity. Extermination of fish from natural disasters was carefully noted by the Chronographers. Fish became a luxury gift and, as such, it acquired a symbolic meaning regarding the seas which marked the boundaries of the Empire and the rivers, which represented the water supplies of the population.

Vanya Lozanova-Stancheva (Bulgarian Academy of Sciences)

The Basilisk: Medieval Visualization of the Ancient Mysteries

*Upon the asp and basilisk shalt thou tread,
And thou shalt trample upon the lion and dragon...*

Psalm 90:13

Animals have occupied a very important place in the human environment. But more important seems the role they played in the world of the human imagination. Mythological and religious images play a structural role in this world, recoding and reformulating man's concept of the environment and his position within it.

Among Byzantine mythological images of demons one particular group stands out, which endured and retained archetypes from Antiquity, though it was endowed with new features or became associated with various new functions and properties: the basilisk.

This paper deals with the multiple functions of the mythological figure of the basilisk in Byzantine society. These functions operate on three basic levels: a) Biblical and Old-Testament tradition; b) rationalization of the sacraments, i.e. on the level of Byzantine zoological and natural-history texts (esp. the illustrated manuscripts of the Dioscorides codex –M. 652– in the Pierpont Morgan Library, New York and the Dioscorides codex –Vat. Gr. 284– in the Bibliotheca Apostolica of the Vatican; and Dioscorides' Vienna codex –the Cod. Vindob. Med. Gr. 1–, etc.), where evidence of the

mythological presence of the basilisk are reduced as a result of attempts to rationalize its image, that should belong exclusively to the religious and mythological sphere; and c) the level of ancient Hellenistic mysteries, in which the roots of this image originally lie.

By examining these features, it is possible to reveal the mechanisms of one of Byzantium's phenomena: the perception and survival of the ancient cultural heritage, to which they have added new nuances and meaning as part of the process of seeking a new identity through Christian interpretation.

Anne McCabe (Centre for the Study of Ancient Documents, Oxford)
The Byzantines and their Horses

Everybody knows that horses, donkey, and mules played important roles in many aspects of the everyday life of Byzantium: transportation, travel, communication, agriculture, entertainment, warfare. Less well known, though, is our principal source of information about relations between humans and equids in Byzantium: the compilation known as the *Hippiatrica*, assembled in Late Antiquity and copied and revised throughout the Byzantine period. This rich collection of diverse texts has links to the *Geoponica* as well as to the cavalry, the hippodrome, and the imperial palace. From it we learn about breeds, breeding, training, feeding, grooming, stabling, and, of course, medical treatment. The *Hippiatrica* offers glimpses into the lives of working animals which suffered from extreme conditions, accidents, and diseases, but were also prized and treated well: massaged with wine and olive oil, their stalls scented with myrtle leaves, treated in the steam rooms of bath-houses, fattened up on pine-nuts and raisins, dosed with exotic spices, and protected with magical amulets.

Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος (10^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων)
Η κτηνοτροφία στην Χαλκιδική κατά τους μέσους χρόνους
Joachim A. Papaggelos (10th Ephorate of Byzantine Antiquities)
Livestock in Medieval Chalkidiki

Γίνεται αναφορά στην εντόπια και εποχιακή διακινουμένη κτηνοτροφία της Χαλκιδικής χερσονήσου, με βάση το αρχειακό υλικό των αγιορείτικων μονών, για το χρονικό διάστημα 9ος-12ος αιώνας.

Ειδικότερα, μας απασχολούν τα αιγοπρόβατα και τα βοοειδή των Αγιορειτών (στο Άγιον Όρος και στα αγιορειτικά μετόχια) και τα αντίστοιχα κοπάδια των κοσμικών. Σχολιάζεται η κρατική μέριμνα για την προστασία της κτηνοτροφίας, η αντιμετώπιση των αγροζημιών, η καλλιέργεια κτηνοτροφών, η παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων και η παρουσία των βλαχοποιμένων.

Θα σχολιασθεί η παρουσία των αχθοφόρων ζώων και θα αναφερθούν οι αρχαιολογικοί προβληματισμοί για τον εντοπισμό μιας καμήλας(;) στην ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής αγροικίας στην Μεγάλη Κύψα της Κασσάνδρας.

Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη (Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Ακαδημία Αθηνών)

«Οι μέρες της Γριάς». Μια μεσογειακή παράδοση για την κτηνοτροφία, το κλίμα και το περιβάλλον

Aikaterini Polymerou-Kamilaki (Hellenic Folklore Research Center, Academy of Athens)

"Old-Woman's days": A Mediterranean tradition about animal husbandry, climate and environment

Η λαϊκή θυμοσοφία μέσα από τις παροιμίες, τις παραδόσεις και τις πράξεις αποδίδει την ιδιαιτερότητα των ημερών του Μαρτίου για την αγροτική παραγωγή, ζωική και φυτική, που πραγματώνεται με τον σεβασμό στη φύση. Έτσι ο παραδοσιακός άνθρωπος επιζητούσε να εξασφαλίσει την ισορροπία. Πίστευε μάλιστα ότι οι παράτολμες ενέργειες οδηγούσαν σε καταστροφή. Οι *μέρες της γριάς*, μια παράδοση ανθεκτι-

κή στο πέρασμα του χρόνου, υπενθυμίζει ότι η φύση δεν συγχωρεί την αλαζονεία των τολμηρών.

Folklore, through proverbs, traditions and ritual acts embodies the special importance attributed to the natural cycle of the seasons, and specifically the days of March for agricultural production – whether livestock or crops. This is how traditional man seeks equilibrium, adhering to the conviction that reckless actions inevitably lead to catastrophe. The "Days of the Old-Woman", an enduring medieval tradition, remind us that nature does not forgive the arrogance of the audacious.

Nancy P. Sevcenko (Independent Scholar)

Eaten alive: threats from wild animals, real and perceived

In the 11th-century illustrated Pseudo-Oppian manuscript in Venice (Biblioteca Marciana gr. 479), there is a strip of miniatures that, unlike most of the others in this manuscript, has no basis in the ancient text (fol. 20v). Where the *Cynegetica* describes the joys of hunting (II: 30-34), the miniature reveals its risks: one man is shown being mauled by a bear, another climbs a tree to escape an attacking boar.

Such episodes must have been far more frequent in the countryside than Byzantine art or literature would reveal. The threatening situations that we find illustrated were chosen almost invariably to proclaim the power of man over beast, and the hero emerges unscathed. This paper will seek out images of a different kind, images of animal encounters gone bad, concentrating on encounters with familiar creatures such as bear, boar, snakes and scorpions that might well have occurred on the road, field or forest.

Since these posed a challenge to the fundamental Byzantine conception of man's dominance over the animal world, it is perhaps no surprise to find that these kinds of calamities are depicted as affecting already guilty or marginal figures, and seem to be popular mainly as foil to the success stories, used not to teach fear, but to inspire mockery. Yet occasionally the Byzantine images are genuinely disturbing, and some Last Judgment imagery shows that the fear of an attack, and the loss of bodily integrity it might involve, was real indeed.

Αναστάσιος Κ. Σινάκος (16^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων)
Το κυνήγι κατά τη μέση βυζαντινή εποχή (7ος-12ος αι.)
Anastasios K. Sinakos (16th Ephorate of Byzantine Antiquities)
Hunting in the middle Byzantine period (7th-12th c.)

Θέμα της ανακοίνωσής μου είναι το κυνήγι στο Βυζάντιο από τον 7ο ως και το 12ο αι. μ.Χ. Κατά την αναζήτηση που έγινε για το θέμα που μας απασχόλησε διερευνήθηκαν αρχικά οι πηγές (ιστορικοί, εκφράσεις, ονειροκριτικά, έργα τέχνης κ.ά.), για να επισημανθούν τα χωρία εκείνα, που αναφέρονται στο κυνήγι, όπως και τα έργα τέχνης που έχουν παραστάσεις σχετικές με αυτό. Η διερεύνηση αυτή μας έδωσε τη δυνατότητα να καταγράψουμε πρώτα τα μέσα και τους τρόπους, με τα οποία κυνηγούσαν. Αυτή η πρώτη προσέγγιση μας έδειξε ότι διαφορετικά κυνηγούσαν οι κατώτερες τάξεις, οι φτωχοί και διαφορετικά οι ανώτερες και ο αυτοκράτορας. Για τις ανώτερες τάξεις το κυνήγι απαιτούσε μία τεράστια κινητοποίηση και προετοιμασία, όπως και τη συμμετοχή πολλών ανθρώπων, καθένας από τους οποίους είχε συγκεκριμένο ρόλο η συμμετοχή επίσης κυνηγετικών σκύλων, γερακιών κ.λπ. ήταν απαραίτητη. Αντίθετα οι φτωχοί διέθεταν περιορισμένα μέσα και η επιτυχία στηριζόταν στην επιδεξιότητά τους.

Αυτό μας έδωσε στη συνέχεια τη δυνατότητα να ερευνήσουμε την κοινωνική και πολιτιστική διάσταση του κυνηγιού στο Βυζάντιο κατά την εποχή αυτή. Όπως δείχνουν τα κείμενα, η συνένωση για το κυνήγι βοηθούσε στη συνοχή της ομάδας, που είχε τον κοινό σκοπό, και κυρίως της οικογένειας. Από τους ερευνητές βέβαια έχει τονιστεί και αναδειχθεί ότι το κυνήγι ήταν κυρίως μια προπαίδεια για τον πόλεμο, στην παρούσα ανακοίνωση όμως μέσα από τη μελέτη των γραπτών πηγών και της εικονογραφίας θα γίνει προσπάθεια να φανεί ότι ήταν το κύριο μέσο για αναψυχή και διασκέδαση, η οποία συνοδευόταν με συμπόσιο. Αυτό ακριβώς δείχνει μια ιδιαίτερη πλευρά της κοινωνίας και του πολιτισμού της.

Τέλος ερευνάται η δημόσια και ιδιωτική οικονομική διάσταση του κυνηγιού. Τα κείμενα βέβαια είναι φειδωλά στην παροχή πληροφοριών, μέσα όμως από νομικά κείμενα και αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα, αλλά και από άλλα κείμενα έμμεσα δίνονται πληροφορίες, για να κατανοηθεί η οικονομική σημασία του κυνηγιού.

Διονύσης Σταθακόπουλος (King's College, London)
Ζωονόσοι: τα ζώα ως ξενιστές και θύματα
Dionysios Stathakopoulos (King's College, London)
Zoonoses: Animals as Vectors and Victims

Με άξονα τις καινοτόμους προσεγγίσεις των M.D. Grmek (Préliminaire d'une étude historique des maladies στο Annales E.S.C. 24, 1969) και R. Sallares (The Ecology of the Ancient Greek World, Λονδίνο 1991) στην παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται η ανάλυση της δυναμικής σχέσης μεταξύ των ανθρώπινων και ζωικών πληθυσμών και των ασθενειών που τους συνδέουν. Ως πεδίο μελέτης έχει επιλεγεί η πανδημία βουβωνικής πανώλης που καλείται συμβατικά «Ιουστινιάνειος» (541-750), ενώ για τη διερεύνηση του ζητουμένου έχουν χρησιμοποιηθεί πρωτογενείς μαρτυρίες καθώς και πρόσφατες μελέτες από τους τομείς της επιδημιολογίας, της μοριακής βιολογίας και

της αρχαιοζωολογίας. Στόχος της ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση μιας εναλλακτικής, κατά το δυνατόν μη-ανθρωποκεντρικής, προσέγγισης της συγκεκριμένης πανδημίας, με έμφαση στο ρόλο των ζώων τόσο ως ξενιστών της ζωνόσου στους ανθρωπίνους πληθυσμούς όσο και ως θυμάτων αυτής καθαυτής της πανώλης αλλά και των δευτερογενών συνεπειών της.

Using the groundbreaking concepts of M.D. Grmek (*Préliminaire d'une étude historique des maladies in: Annales E.S.C. 24, 1969*) and R. Sallares (*The Ecology of the Ancient Greek World, London 1991*), I will analyze the dynamic relationship between human and animal populations and the diseases that link them. I will focus on the "Justinianic Plague", the pandemic of bubonic plague that ravaged the Byzantine Empire from 541-750, bringing together both primary sources and recent studies from epidemiology, molecular biology and archaeozoology. My goal is to present an alternative, non-anthropocentric view of the pandemic, emphasizing the role of animals both as vectors of the zoonose in the human habitats as well as victims of the disease itself and its secondary effects.

Σπύρος Τρωιάνος - Αλέξανδρος Λιαρμακόπουλος (Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Ta zōa ws antikeímeno εγκληματικών πράξεων

Spyros Troianos - Alexandros Liarmakopoulos (University of Athens)

Animals as objects of criminal acts

Ἡ ζωὴ τοῦ βυζαντινοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρρήκτως συνυφασμένη μὲ τὴν φύση· τὰ ζῶα ἀποτελοῦν ἀντικείμενο καθημερινῆς ἀσχολίας καὶ συναλλαγῆς. Ἔτσι, λοιπόν, τὸ δίκαιο, ποὺ θέτει κανόνες ρυθμίζοντας τὶς σχέσεις τῶν πολιτῶν, δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ μὴ συμπεριλαμβάνη πλεῖστες ὅσες ἀναφορὲς σὲ ζῶα. Ἰδιαιτέρω, συγκεκριμένα, ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ σχετικὲς διατάξεις τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ποὺ σχετίζονται μὲ ζῶα, ὅπως αὐτὲς περὶ τῆς ζωοκλοπῆς, τῆς ἀπελασίας, τῆς κτηνοβασίας καὶ πλῆθος ἄλλων συναφῶν ρυθμίσεων. Ἀξιοσημείωτη, ὡστόσο, θέση ἀνάμεσα σὲ παρόμοιες διατάξεις κατέχουν οἱ περὶ μαγείας, οἱ ὁποῖες βρῖθουν ἀπὸ τέτοιες ἀναφορὲς μὲ ἀφορμὴ τὴν χρησιμοποίησιν πολλῶν καὶ ποικίλων ζῶων γιὰ διάφορες τελετές.

The life of *homo byzantinus* was closely linked to nature, and animals were frequently connected with his daily activities and work. Thus, it is hardly surprising that Byzantine law makes frequent reference to animals, especially in the sphere of criminal law (cattle-stealing, *bestialitas*, and so on). Among these references, rules regarding magic, and specifically animals used by magicians, are notable.

Μαρία Χρόνη-Βακαλοπούλου (Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Τὰ ζωϊκὰ προϊόντα ὡς πρώτη ὕλη στήν παρασκευὴ φαρμάκων καὶ περιάπτων στὰ κείμενα τῶν βυζαντινῶν ἰατρῶν τῆς μέσης περιόδου (7ος-12ος αἰ.). Ἡ ἐξελικτικὴ σχέση τῆς πανίδας μὲ τὴν ἰατρικὴ καὶ τὴν ἀλχημεία

Maria Chroni-Vakalopoulou (University of Athens)

Animal products as raw material for the manufacture of medicines and amulets (periapton), as recorded in the texts of Byzantine physicians of the middle Byzantine period (7th -12th c.). The evolutionary relationship of fauna with medicine and alchemy

Μία μεγάλη κατηγορία πηγῶν γιὰ τὴν μελέτη τῆς σχέσης τῆς πανίδας μὲ τὴν ἰατρικὴ καὶ τὴν ἀλχημεία στὸ Βυζάντιο ἀποτελοῦν τὰ ἰατρικὰ συγγράμματα, ποὺ ἔχουν ὡς βασικὸ θεματικὸ πυρῆνα ὁδηγίες περὶ διατροφῆς καὶ παρασκευῆς φαρμάκων. Στὴν ὁρολογία τοὺς κεντρικὴ θέση κατέχουν οἱ χυμοὶ τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ, τῶν ὁποίων ἡ ἀύξομείωση, ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία, τὴν ποιότητα καὶ ποσότητα τῆς προσλαμβανόμενης τροφῆς, βλάπτει ἢ ὠφελεῖ τὴν ὑγεία.

Ὡς πρὸς τὰ ζωϊκὰ προϊόντα, ποὺ προτείνονται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἰατροὺς γιὰ τὴν παρασκευὴ ποικίλων φαρμάκων, πρέπει νὰ διασαφηνιστεῖ ποιά προσέφεραν πράγματι θεραπευτικὲς πρῶτες ὕλες καὶ ποιά εἶχαν νὰ κάνουν μὲ τὴν ἀλχημεία καί, ἐν μέρει, τὶς προλήψεις καὶ τὴν μαγεία. Οἱ βυζαντινοὶ ἰατροὶ φαίνεται ὅτι ἀκολούθησαν τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση καὶ περιέλαβαν στὰ ἔργα τοὺς καὶ πληροφοριακὸ ὑλικὸ προερχόμενο ἀπὸ κείμενα καὶ παραδόσεις ἐκτὸς τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἰατρικὴ στὸν Μεσαίωνα, προϊόντος τοῦ χρόνου, διαγράφει ἐξελικτικὴ πορεία κάτω ἀπὸ ποικίλες ἰδεολογικὲς καὶ πολιτισμικὲς ἐπιδράσεις, ἰδιαίτερος ἀπὸ τοὺς ἀνατολικούς λαούς. Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ τοῦ διαπολιτισμικοῦ συγχρωτισμοῦ μὲ τοὺς Ἄραβες, ἡ ἀλχημεία, μαζὶ μὲ τὴν ἀστρολογία καὶ ἐν μέρει τὴν μαγεία, ὑπεισέρχονται στὸν χῶρο τῆς φαρμακολογίας καὶ τῆς θεραπευτικῆς.

Ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἔρευνα, πάντως, παρουσιάζει ἡ διαδικασία ἀνεύρεσης παράλληλων σχετικῶν πληροφοριῶν σὲ ποικίλου περιεχομένου πηγὲς καθὼς καὶ σὲ ἀντικείμενα τέχνης, οἱ ὁποῖες ἐπιβεβαιώνουν τὴν χρῆση φαρμακευτικῶν σκευασμάτων ἢ περιάπτων στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν Βυζαντινῶν.

A significant category of sources for the study of the relationship of fauna with medicine and alchemy in Byzantium is comprised of medical books that include as their main subject guidelines for nutrition and the preparation of medicines. In the scientific understanding of these works, the humours (*hymoi*) of the human organism play a central role: their fluctuation, depending on the idiosyncrasy, quality and quantity of food retained, harms or benefits human health.

Regarding the products of animal origin that are proposed by Byzantine physicians for the preparation of various medicines, it needs to be determined which of them in fact provide medicinal raw materials and which concern alchemy and, some-

times, superstitions and magic. It seems that Byzantine physicians followed the ancient Greek and Roman tradition and included in their work information gleaned from texts and traditions beyond the geographical boundaries of the Empire.

During the medieval period, medicine followed an evolutional process under various ideological and cultural influences, particularly from the East. It seems that in the middle Byzantine period, under the influence of neo-Platonism and cultural interaction with the Arab world, alchemy, along with astrology and magic, enters the area of pharmacology and therapeutics.

An interesting aspect of research in this field is the fact that we are required to seek relevant information in sources of varied content, as well as in art objects that give evidence for the use of medicinal products or amulets (*periapton*) in the daily life of Byzantine people.

Tibor Zivkovic (Institute of History, Belgrade)
The Symbolism of some animals in Early Medieval Serbia

According to DAI we know that Serbs gave to the Bulgarians, among other things, two dogs and two hawks. These gifts have a specific meaning, and reveal the nature of the political relations between the Serbs and Bulgarians. We can deduce from this much about the society of the day, from the religious to the social point of view.

Επιστημονική επιμέλεια περιλήψεων: Ηλίας Αναγνωστάκης

Στις ελληνικές περιλήψεις διατηρήθηκε η γλώσσα και η ορθογραφία των εισηγητών. Καταχωρήθηκαν μόνο μεταφράσεις που παραδόθηκαν από τους εισηγητές.

